

TURUN KAUPPAKORKEAKOULU
KIRJASTO
- 2-9-1983

Artikkelit

MAAILMANTALouden KRIISI JA KANSAINVÄLISEN POLITIIKAN VOIMASUHTEIDEN MUUTOS 1970-LUVULLA

Jyrki Käkönen

ABSTRACT

Crises in the World Economy and the Changing Power System during the 70s

The article first describes the general features of the crises in the world economy and also the changes in the world political system during the 70s. But the main object of the study is to determine how far it is possible to explain both economic and political phenomena from the point of view of marxist theory. The theoretical framework is the classical marxist theory of imperialism and the principal focus is thus on the process of the extended accumulation of capital. — It can be stated that the crises in the world economy are crises of the capitalist mode of production and they stem from the unequal development of the different national capitalist systems. One of the basic results of this unequal development has been the erosion of the US hegemony in the capitalist world system. That change is also reflected in the crises in international »régime» institutions, which function as a political base for capitalist accumulation on a world scale. — The arguments advanced in the study suggest that there are three possible ways of resolving the crises of the 70s. First, the revitalizing of the US hegemony in the international system. Second, the reorganization of the international system, without introducing structural changes into that system. This, however, would require a new hegemonic centre. Third, the changing of the structures of the international system and also the strengthening of the role of the international organizations.

Kansainvälisen politiikan tutkimuksen 1970-luku on ollut ainakin kahdessa mielessä kiintoisa. Ensiksikin sitä on pidetty poikkeuksellisen suhteessa muihin toisen maailmansodan jälkeisiin vuosikymmeneihin. Sen aikana koettiin taloudellisessa ja poliittisessa katsannossa selvä liennytyksen kausi, mikä hyvin lyhyessä ajassa koki takaiskun ja muuntui nopeasti voimistuvaksi vastakkainasetteluksi tai paluuksi takaisin kylmään sotaan niin poliittisella, taloudellisella kuin sotilaallisellakin alueella. Myös taloudellisen kehityksen näkökulmasta 1970-luku poikkeaa toisen maailmansodan jälkeisestä normaalina pidetystä kehityksestä. Sille ominaista on ollut muun muassa taloudellisen kasvun taantuminen ja siihen liittyvät lukuisat taloudellisen kriisin ilmiöt.

Toiseksi kansainvälisen järjestelmän todellisuudessa tapahtuneet muutokset ja poikkeukset suhteessa aikaisempaan kehitykseen ovat johtaneet myös teo-

rioiden uudelleen arviointiin. Läpi 1970-luvun kansainvälisen politiikan tutkimuksessa on keskusteltu eri tasoilla teorian kriisistä tai teorian muutoksesta. Keskeisenä elementtinä on ollut niin kutsutun realistisen tradition kritiikki. Merkittävänä ulottuvuutena tässä kritiikissä on ollut oletamus kansallisvaltion aseman laskusta suhteessa muihin kansainvälisen järjestelmän toimijoihin. Samoin 1970-luvun muutosten on katsottu merkitsevän sitä, että sotilaallisen voiman käyttö keskeisenä vallan ja vaikuttamisen välineenä on menettänyt merkitystään. Sen sijaan esimerkiksi taloudellisten tekijöiden merkitys on korostunut.

Ongelmalliseksi koetun 70-luvun merkitys näkyy muun muassa siinä, että se on realistisen lähestymistavan rinnalle, miksei myös tilalle, tuonut keskinäisriippuvuuteen perustuvan näkökulman ja funktionaalisen lähestymistavan tai regime ja issue keskustelun. Vastauksena 70-luvun haasteisiin on nähtävä myös suomalaiset kirjoitukset kansainvälisen politiikan tutkimuksen kehityksestä tieteenalana. Merkittävimpiä näistä kirjoituksista lienee kaksi *Esko Antolan* artikkelia, joista toinen ilmestyi jo 1975, sekä *Harto Hakovirran* laajempi tutkielma ulkopoliittikan tutkimuksen kehityksestä, *Helena Rytövuoren* katsaus interdependenssian käsitteestä ja *Raimo Väyrysen* artikkeli tutkimuksen haasteista¹. Nämä kirjoitukset ovat kuitenkin enemmän reflektiota kansainväliseen teoriakeskusteluun kuin esimerkiksi pyrkimyksiä tutkimuskohteen, 1970-luvun kriisien ja muutosten ymmärtämiseen ja jäsentämiseen. Käsitteäkseni vain Väyrynen tuo esiin tutkimusohjelman, minkä tavoitteena on myös todellisuuden eikä vain teorioiden muutoksen tutkiminen.

Olen itse osallistunut aikaisemmin tähän teoriakeskusteluun tarkastelemalla klassisen marxilaisen imperialismien teorian mahdollisuuksia jäsentää tämän päivän kansainvälisen järjestelmän todellisuutta². Lähden tässäkin tarkastelussa marxilaisesta imperialismien teoriasta. Kohdistan kuitenkin huomioni tutkimuksen kohteeseen enkä sitä selittävään teoriaan. Tavoitteenani on lähinnä pääoman laajennetun uusintamisen näkökulmasta hahmottaa 1970-luvun varsin kirjavaa maailmantalouden kriisi-ilmiöiden joukkoa ja kansainvälisen politiikan voimasuhteiden muutosta. Toisin sanoen pyrin vastaamaan kysymykseen, mitä tarkoitetaan sillä maailmantalouden kriisillä ja kansainvälisen järjestelmän muutoksella, mikä on pakottanut teorioiden uudelleen arviointiin.

Oman ongelmansa tarkastelussa muodostaa se, että maailmantalouden kriisistä on puhuttu useissa erilaisissa yhteyksissä ja sillä on tarkoitettu melkein mitä tahansa, mikä on eri arvioitsijoiden näkökulmasta poikennut normaaliksi koetusta. Siksi joudun rajoittumaan kriisin yleisiin ja usein myös keskeisiin pidettyihin piirteisiin. Nämä piirteet on nostettavissa esiin muun muassa seuraavista raporteista pitkin 1970-lukua: OECD Economic Outlook ja World Bank, World Development Report, jotka edustavat rikkaan maailman näkökulmaa ja seuraavista aikakausjulkaisuista: Third World Quarterly ja South, jotka edustavat kolmannen maailman näkökulmaa. Lisäksi olen kriisin yleisten piirteiden esittämisessä tukeutunut Kolmannen Maailman Taloustieteilijöiden

järjestön Havannassa 1981 pitämän kongressin aineistoon, missä keskitytään juuri maailmantalouden kriisiin.

Maailmantalouden kriisin yleisen hahmottamisen lisäksi pyrin aluksi myös tarkastelemaan suppeasti, mitä 1970-luvulla esiintyneen kansainvälisen järjestelmän muutoksen on arvioitu olevan. Näiden yleisten piirteiden esittämisen jälkeen pyrin jäsentämään niitä ja tarkastelemaan eri ilmiöiden mahdollista keskinäistä yhteyttä pääomaan laajennetun uusintamisen näkökulmasta. Tavoitteenani on osoittaa, että tästä lähtökohdasta on mahdollista jäsentää ilmiötasolla esiintyvää hajanaisuutta. Lopuksi tarkastelen vielä kriisin ja muutoksen hallintaan liittyviä kysymyksiä hegemonian käsitteen kautta.

Maailmantalouden kriisi

Maailmantalouden kriisiä on tarkasteltu ensisijaisesti 1970-luvun ilmiönä. Tämä perustuu yhtäältä ainakin niin kutsuttuun tieteen kehittymisen logiikkaan. Yhteiskuntatieteillä näyttää olevan ominaista sosiaalisena tilauksena tapahtuva eteneminen, laajeneminen ja uudistuminen. Tämä merkitsee sitä, että huomio kohdistuu voimakkaasti uusiin ilmiöihin, joista helposti tehdään ehdottomia ja lopullisia kehityksen käänteen osoittimia. Samalla niiden katsotaan todistavan »vanhojen» teorioiden jälkeenjääneisyyttä. Kun tutkimuskohteen esiin nostamiin ongelmiin suhtaudutaan näin, jää usein tapahtumien pitempi historiallinen kehitys näkemättä.

Maailmantalouden kriisin osalta edellä esitetty argumentti merkitsee sitä, että huomio pitäisi suunnata ainakin 1960-luvulle ja mahdollisesti jopa sen taakse. Toisen maailmansodan jälkeen voidaan sekä kapitalististen maiden että kapitalistisen maailmantalouden osalta puhua laajenevasta ja kasvavasta taloudellisesta kehityksestä, noususuhdanteesta. Vasta 1970-luvulla alkoi ilmetä päinvastaisia kehitystendenssejä tai vähintään kasvun hidastumista. Käänte tuskin tulee kuitenkaan ulkoapäin tai edes äkillisesti. Kriisin syyt ovat ainakin osittain kriisiä edeltäneessä taloudellisessa kehityksessä ja tässä katsannossa kriisi on »luonnollinen» ilmiö kapitalistisessa maailmantaloudessa.

1960-luvun voimakas taloudellinen kasvu sai aikaan useissa kapitalistisissa maissa huomattavia yli-investointeja tuontantoprosessin modernisointiin ja tuottavuuden nostamiseen. Seurauksena oli tuotannollisen ylikapasiteetin kehittyminen monilla tuotannon sektoreilla ja useissa kapitalistisissa maissa, mikä jo 60-luvulla johti voimistuvaan kilpailuun markkinaosuuksista maailmanmarkkinoilla. Merkittävänä kilpailualueena olivat luonnollisesti kehitysmaihin vähitellen muodostuvat markkinat, joiden kasvua pyrittiin tukemaan muun muassa kansainvälisellä kehityspolitiikalla. Vaikka kehitysyhteistyön ensisijaisena tavoitteena ei koskaan olisi ollut kehittyneiden kapitalististen maiden teollisuuden markkinoiden laajentaminen, niin se joka tapauksessa on mahdollistanut kehitysmaihin suuntautuvan teollisuustuotteiden viennin kasvun sekä kulutus- että pääomahyödykesektoreilla.

Taloudellinen kasvu ja voimakas ammatillinen järjestäytyminen kehittyneissä kapitalistisissa maissa ovat tuottaneet toisenlaisia seurausilmiöitä. Nämä molemmat tekijät yhdessä ovat mahdollistaneet 1960-luvulla menestyksellisen tulopolitiikan harjoittamisen melkein kaikissa OECD-ryhmän maissa. Sen seurauksena palkkatyöläisten ansiot kasvoivat tasaisesti, mikä lisäsi kulutuskysyntää kehittyneissä kapitalistisissa maissa. Tämä uusi ostovoima kohdistui osittain »eksoottisiin» tai ylipäätään kehitysmaiden maatalouden tuottamiin hyödykkeisiin ja vahvasti kehitysmaissa maailmanmarkkinoille suuntautuvaa tuottamista. Samalla on syytä muistaa, että maailmanmarkkinoille tuottaminen on kehitysmaiden talouksien voimakkaimmin kasvava tuotannon sektori.

Maailmantalouden kriisin lähtökohdat ovat ainakin osittain näissä kehitysmaissa, jotka samalla korostavat eri yhteiskuntataloudellisten järjestelmien kehityksen keskinäisen riippuvuuden logiikkaa. Jos nämä argumentit hyväksytään, merkitsee se sitä, että kriisikehitys alkoi jo kasvun vielä vallitessa. Toisin sanoen maailmantalouden kriisissä ollaan jo ennen sen näkyviä ilmenymiä, joista ensimmäinen oli toisen maailmansodan jälkeisen kansainvälisen valuuttajärjestelmän romahtaminen v. 1971. Tuolloin Yhdysvaltain dollari irroitettiin kullasta, mihin Bretton—Woods -järjestelmä oli perustunut. Muutoksen seurauksena oli valuuttakriisi, mitä ei edelleenkaan ole onnistuttu ratkaisemaan.

Maailmantalouden kriisi ei alkanut vuoden 1973 öljykriisistä, mikä kiistatta kuitenkin romutti halpaan energiaan perustuneen taloudellisen kasvun edellytyksiä. Öljyn hinnan kohoamisen välittömät seuraukset eivät kuitenkaan olleet katastrofaaliset. Talouselämä kehittyneissä kapitalistisissa maissa kykeni korvaamaan kohonneet tuotantokustannukset tuotteiden kohoavina hintoina sekä kapitalistisissa maissa että maailmanmarkkinoilla. Tämä näyttäytyy voimakkaana hintaboomina vuosina 1973—1974, minkä jälkeen hinnat kääntyivät laskuun noustakseen uudestaan toisen öljykriisin myötä (ks. esim. World Development Report 1982, 18 tai South, April 1983).

Öljyn hinnan kohoaminen liittyy läheisesti poliittisen ilmiötason muutoksiin kansainvälisessä järjestelmässä. Se on yksi seuraus kehitysmaiden itsenäistymisestä ja niiden poliittisen tietoisuuden kasvusta, mikä 1960-luvun lopulla ilmeni muun muassa voimistuneena ulkomaisen pääoman kansallistamisena (vrt. esim. Antola 1975). Öljyn osalta kansallistaminen mahdollisti kehitykselle ainakin osittain hintojen paremman kontrollin. Tähän samaan prosessiin liittyy myös niin kutsutun kaivoskoron nousu kehitysmaissa ja sitä kautta useiden raaka-aineiden hintojen nousu 1970-luvun alkupuolella. Tätä kehitystä oltiin tuolloin valmiit pitämään pysyvänä ja sille löytyi tutkimuksessa oma käsitteensäkin, antidominaatio. Yhdessä energiakustannusten kohoamisen kanssa tämä kehitys nosti voimakkaasti tuotantokustannuksia kehittyneissä kapitalistisissa maissa.

Toisen maailmansodan jälkeinen taloudellinen kasvu nosti esiin myös muunlaisia ongelmia, jotka ovat jättäneet jälkensä maailmantalouden kehitykseen.

Tarkoitin tässä jopa niinkin yllättävää kysymystä kuin ympäristöongelma, millä on yhteys maailmantalouden kriisi-ilmiöön. Samalla kun ympäristöongelma, sekä kulttuurimiljöön tuhoutumisen että luonnon saastumisen muodossa, vaatii jonkinlaisia ratkaisuja niin samalla se myös kuluttaa yhteiskunnan kollektiivisia kulutusvarantoja tai yritysten investointivarantoja. Tämä merkitsee tuotetun arvon realisoinnin mahdollisuuksien heikkenemistä sekä kulutus- että pääomahyödykesektorilla pitkälle teollistuneissa maissa. Kerrannaisvaikutus näkyy edelleen taloudellisen kasvun hidastumisena ja sen seurauksena työttömyyden kasvuna.

Koska työttömyyden kasvu on yksi kriisin kansallisen tason ilmenemis- muodoista, on kriisin seurauksia pyritty ratkaisemaan kansallisesti. Varsin yleisenä ratkaisuna on ollut julkisen talouden kasvattaminen, mikä ei 1970-luvulla ole kuitenkaan osoittautunut riittäväksi toimenpiteeksi. Pikemminkin näyttää siltä, että julkisen talouden kasvattaminen on alentanut yksityisen kulutuksen mahdollisuuksia ja tässä mielessä toiminut kapitalismissa tuotantoa edelleen rajoittavana tekijänä. Toisin sanoen julkisen kulutuksen lisääminen ei ole kyennyt vähentämään työttömyyttä.

Työttömyyden rinnalla on ongelmana ollut kasvukauden perintönä jatkunut palkkojen tasainen kohoaminen vielä 1970-luvulla. Tämä on luonnollisesti lisännyt tuotantokustannuksia samalla kun tuotannolla on jo ennestään ollut vaikeuksia realisoida uutta tuotettua arvoa. Tähän tuotannon ja kysynnän ristiriitaan yritykset ovat erityisesti 1970-luvulla vastanneet useissa kehittyneissä kapitalistisissa maissa rationalisointipolitiikalla: tuotannolliset investoinnit on suunnattu joko työvoima- tai energiakustannusten alentamiseen. Toisin sanoen niillä ei ole pyritty tuotantokapasiteetin nostamiseen vaan sen ennallaan säilyttämiseen alhaisemmilla tuotantokustannuksilla. Tästä löytyy syiden ja seurausten monimutkaisessa ketjussa yksi lenkki lisää, mikä on voimistanut työttömyyttä.

On selvää, että tarkastellut kehityspiirteet liittyvät eri tavoin yhteen. Raaka-aineiden ja valmiiden tuotteiden hintojen kasvu ovat rajoittaneet kysyntää, mikä puolestaan on supistanut tuotantoa, mikä edelleen on vaikuttanut työttömyyttä lisäävästi. Suhteessa aikaisempaan kehitykseen stagflaation käsite kuvaa ainakin tyydyttävästi maailmantalouden kokonaiskehitystä 1970-luvulla.

Kehitysmaiden kannalta ongelmallista ovat 70-luvulla olleet maailmanmarkkinoiden muutokset. Yksi näistä muutoksista liittyy kehitysmaiden vientituotteiden laskeviin ja tuontituotteiden nouseviin hintoihin, mikä on merkinnyt kehitysmaissa tapahtuvan realisoinnin vaikeutumista. Kehitys näyttäytyy kaikkein selkeimmin viimeistään 1970-luvun puolivälin jälkeen tapahtuneessa maailmankaupan volyymin laskussa (ks. esim. World Development Report 1982, 11). Tämä on tietysti myös seurausta taloudellisen kasvun hidastumisesta ja kulutuskyynnän laskusta myös kehittyneissä kapitalistisissa maissa.

Maailmankaupan volyymin lasku on kehitysmaissa merkinnyt niiden viennin vaikeutumista, ennen kaikkea raaka-ainetuotannon ja osittain myös maata-

loustuotannon alueella. Ongelmia on alkanut ilmetä kehitysmaiden teollisuustuotteidenkin kohdalla. Kokonaisuudessaan tämä on johtanut kehitysmaiden vientituotteiden hintojen tuntuvaan laskuun maailmanmarkkinoilla 1970-luvun loppupuolella (ks. emt., 12). Kehitysmaille tämä merkitsee joko tuotannon volyymin nostamista, mikä on mahdotonta rajoittuneen kysynnän vuoksi, tai velan lisäämistä, jotta ne voisivat selviytyä taloudelliselle kehitykselle ja kansalaisten perustarpeiden tyydyttämiselle välttämättömästä tuonnista. Vuosina 1975—1979 lainat kehitysmaille kasvoivat vuosittain 25 prosentilla ja samanaikaisesti vienti niihin lisääntyi 22 prosentilla vuodessa (Westlake & Merriman 1983, 13).

Kehitysmaiden velkaantuminen vie meidät jälleen uuteen kriisi-ilmiöön 1970-luvun taloudellisessa kehityksessä. Samalla velkaantuminen liittyy kehitysmaiden maksutaseen vajauksen nopeaan kasvuun (World Development Report 1982, 15). Helppona ratkaisuna vajeen kattamiseen löytyi lainojen kasvattaminen, mikä oli mahdollista sen jälkeen, kun »öljydollarit» olivat kulkeutuneet yksityisiin rahoituslaitoksiin niin Yhdysvalloissa kuin Euroopassakin. Kehitysmaiden velkaantuminen 1970-luvulla tapahtui juuri yksityisten pankkien eikä niinkään kansainvälisten rahoituslaitosten kustannuksella. Yksityisten pankkien luotot kehitysmaille 1970—1978 kasvoivat 6.5 kertaisiksi muodostaen samalla 2/3 koko 1970-luvun lainakannasta (Bornschiefer 1982, 50). Kehittyneiden kapitalististen maiden näkökulmasta kehitysmaiden velan kasvattaminen oli yksi keino säilyttää markkinat ja realisoida tuotettua arvoa.

Vaikka lainat yksityispankeista olivat aluksi ottajille edullisia, koska ne olivat suhteellisen vapaasti käytettävissä mihin tahansa tarkoitukseen, niin niistä tuli hyvin nopeasti rasite. Kyseiset lainat olivat korkeakorkoisia ja inflaatiosta huolimatta velkaantuminen tuli entistä kalliimmaksi. (The Brandt Commission Papers 1981, 122 ja Helsingin Sanomat 16. 1. 1983) Seurauksena olikin velkaongelman kärjistyminen erityisesti korkeamman tulotason kehitysmaissa, joita muutenkin rasitti jo aikaisempi integroituminen kriisissä olevaan kapitalistiseen maailmantalouteen. Velkaongelma vain vahvisti maailmantalouden kriisikehitystä.

Maailmantalouden kriisikehitykseen on vielä lisättävä Yhdysvaltain heikentynyt taloudellinen asema (Balibar 1982, 142). Sen kansallinen talous ja ennen kaikkea sen sisäiset markkinat joutuivat ulkomaisen kilpailun kohteiksi. Useimmiten kilpailu kohdistui aloille, joita Yhdysvallat oli pitkään hallinnut ja jotka olivat taloudellisen kehityksen ja kasvun alueita, kuten autoteollisuus ja elektroniikkateollisuus. Tämä kaikki oli seurausta siitä, että Länsi-Eurooppa ja Japani ottivat kiinni Yhdysvaltain teknologisen etumatkan (Caporaso 1981, 163). Tämä voimisti kapitalististen valtioiden keskinäistä kilpailua markkinoista ja niiden uusjaosta.

Yhdysvaltain taloudellisen aseman heikkeneminen merkitsi useiden toisen maailmansodan jälkeisten maailmantaloutta säädelleiden instituutioiden toimintakyvyn romahtamista. Tästä ehkä keskeisimpänä ja samalla ehkä näkyvimpänä maailmantalouden kriisin osoittimena on pidettävä GATT:in lähes täy-

dellistä umpikujaa Genevessä 1982 (ks. esim. Clairmonte 1983). Kun katsotaan, että kriisi tässä tapauksessa on tosiasia vielä 1980-luvulla, niin on pakko päätyä siihen, että kriisi on pisin minkä maailmantalous on kokenut toisen maailmansodan jälkeen. Onkin aiheellista kysyä, onko tämä kriisi jotain muuta kuin vain lyhyt ja ohimenevä laskukausi, vai onko se kenties pitkän syklin laskuvaihetta (vrt. Westlake 1983). Tähän kysymykseen vastaaminen antaa avaimet arvioida sitä, ovatko maailmantalouden perusteet vakavasti muuttumassa vai tapahtuuko samojen perusrakenteiden puitteissa vain uudelleenjärjestelyjä.

Poliittisten voimasuhteiden muutos

Kun tarkastelu siirretään, vaikka vain rajoitetustikin, poliittisiin muutoksiin ja kriiseihin 1970-luvulla niin esiin nousee epäily, että kansainvälisessä järjestelmässä on tapahtumassa syvällisiäkin muutoksia. Kysymys on ennen kaikkea siitä, että taloudellinen kriisi ja poliittiset muutokset esiintyvät hyvin samanaikaisina ilmiöinä. Mitä ilmeisimmin niillä on myös keskenään merkittäviä yhteyksiä. Silti voi olla vaikeaa osoittaa näiden kahden erilaisen ilmiötason keskinäisiä suhteita syy ja seuraus -suhteina.

Poliittisista ja samalla myös sotilaallisista muutoksista huomio kohdistuu ensimmäiseksi kansainvälisen järjestelmän »perinteiseen» perusristiriitaan, itä — länsi -suhteeseen. Arvioitaessa toisen maailmansodan jälkeistä aikaa voidaan karkeasti sanoa, että sotilaallisen voiman alueella Neuvostoliitto saavutti 1970-luvun alussa Yhdysvaltain aikaisemman etumatkan ja ylivoiman. Kysymys on sotilaallisen tasapainon saavuttamisesta, mikä jännityksen lieennytyksen prosessin yhteydessä ilmaistiin lukuisissa aseriisuntaneuvotteluissa ja ydinaseiden rajoittamissopimuksissa.

Sotilaallisen etumatkan umpeenkuomisesta voidaan puhua ainakin kolmella alueella. Ensiksikin, ydinaseiden osalta Neuvostoliitto saavutti Yhdysvallat 1970-luvun alkaessa. Ja vaikka tämä tasapaino ei olekaan kirjaimellinen, niin kummallakaan puolella ei ole ollut enää edellytyksiä aloittaa ydinsotaa joutumatta itse alttiiksi kestäättömille tuhoille. Etumatkaan ja ylivoimaan tarvitaan nyt riittävä ensi-iskun kyky. Toiseksi, Neuvostoliitosta tuli 1970-luvun alkupuolella Yhdysvaltain rinnalla merkittävä aseiden viejä ja 1980-luvun alkupuolella Neuvostoliitto jopa ohitti Yhdysvallat. Tämä on selkeä osoitus Yhdysvaltain ylivoiman murenemisestä ja sen monopoliaseman murtumisesta (Bornschiefer 1982, 43).

Jo kaksi ensimmäistä tekijää riittivät järkyttämään toisen maailmansodan jälkeisen poliittisen järjestelmän perusteita. Mutta näiden lisäksi ja ehkä kaikkein merkittävimpana tekijänä Neuvostoliitto saavutti 1970-luvun alussa kyvyn olla sotilaallisesti läsnä maailman kaikilla merillä ja siirtää nopeasti sotilaalista voimaa eri puolille maapalloa. Kouriintuntuvimpana osoituksena tästä oli kuubalaisten sotilaiden siirtäminen Angolaan. Samaa osoitti myös neuvosto-

liittolaisten sotilaiden lähettäminen Afganistaniin. Toimenpiteet osoittivat sen, että Neuvostoliitto oli kykenevä tukemaan sotilaallisesti kehitysmaiden niitä taisteluja, jotka pyrkivät viemään poliittisesta itsenäistymisestä alkaneen kehitysmaiden vapautumisen myös taloudelliseen riippumattomuuteen asti.

Kapitalististen maiden näkökulmasta Neuvostoliiton uuden voiman ilmentymät saavat merkityksensä vasta, kun niitä tarkastellaan vallitsevan kansainvälisen järjestelmän kannalta kehitysmaissa esiintyviä muutostendenssejä vasten. Karkeasti voidaan sanoa, että tultaessa 1960-luvun lopulle kehittyneet kapitalistiset maat olivat juuri ehtineet sopeutua niihin kansainvälisen järjestelmän muutoksiin, joita siirtomaiden itsenäistyminen oli tuonut mukanaan. Oli muun muassa havaittu, että kehitysmaita voitiin kontrolloida moninaisin taloudellisin keinoin (apu, lainat, investoinnit, kehitysyhteistyö). Samoin niiden kehitystä voitiin ohjata kansainvälisten instituutioiden kautta, eikä poliittinen itsenäistyminen muodostanutkaan vakavaa uhkaa järjestelmän jatkuvuudelle.

Kehitysmaissa alkoi kuitenkin kokonaan uusi vaihe 1970-luvulla. Viimeisten ja yhteiskunnallisesti hyvinkin radikaalien vapautustaistelujen vanavedessä nousi kehitysmaissa esiin »uuden» tyyppisiä sosialistisia vallankumouksia, jotka ovat jatkuneet 1980-luvulle asti. Kehitysmaiden sisäisiin rakenteisiin liittyvät muutokset uhkaavat myös kansainvälisen talouden ja vallitsevan poliittisen järjestelmän vakavuutta ja jatkuvuutta. Uhka ei ehkä ole täysin todellinen, koska useimmat tässä tarkoitetuista vallankumouksista ovat tapahtuneet kapitalistisen maailmantalouden periferiassa, eikä näillä mailla ole muita mahdollisuuksia pyrkiä tyydyttämään väestönsä perustarpeita (vrt. Falk 1979, 151). Vaara onkin siinä, että vallankumoukset ovat nostamassa päätään myös kapitalistiseen maailmantalouteen voimakkaasti integroituneissa yhteisöissä, mistä Iranin tapahtumat ovat yhtenä osoituksena.

Kehitysmaissa esiintyneet muutospaineet eivät näyttäneet vain yhteiskunnallisten kumousten muodossa, vaan ne ilmenivät jo mainitun ulkomaisen pääoman kansallistamisen lisääntymisenä 1970-luvun alussa ja kehitysmaiden pyrkimyksenä lisätä keskinäistä yhteistyötä luomalla tieteen, kasvatuksen ja talouden alueella uusia kehitysmaiden keskinäisiä yhteistyöelimiä. Kun nämä tendenssit liitetään yhteen Neuvostoliiton sotilaallisen kyvyn nousun ja taloudellisen potentiaalin kasvun kanssa, niin voidaan ehkä käsittää, miksi kehittyneet kapitalistiset maat alkoivat tuntea 1970-luvulla asemansa globaalisesti uhatuiksi. Siksi liennytyso prosessiinkin lisättiin lännen toimesta tavoitteita, jotka olisivat merkinneet status quon säilyttämistä globaalilla tasolla ja Neuvostoliiton eristämistä sen omalle alueelle (vrt. Nixon 1981).

Kehitysmaiden suunnalta kumpuavaa uhkaa voimisti vielä vuoden 1973 öljykriisin vanavedessä esiintyneet pyrkimykset saada kehitysmaat raaka-aineiden tuottajina noudattamaan ostajia kohtaan yhtenäistä ja hintoja nostavaa politiikkaa. Ylipäätään tuottajaliittojen toiminnan myötä tuli myös esiin, että kehitysmaiden poliittis-taloudellinen voima oli noussut kansainvälisessä järjestelmässä. Tästä interdependenssia-ajatus saikin yhden perusteen esittää, että sotilaallinen voima oli menettämässä merkitystään. Mutta samaan hengen-

vetoon voidaan todeta, että mittavan aseidenviennin johdosta lukuisten kehitysmaiden sotilaallinen voima on kasvanut merkittäväksi ainakin perinteisten aseiden alueella. Tämä on johtanut siihen, että aseiden käytöllä kehitysmaita vastaan on yhä korkeampi hinta, minkä voidaan myös katsoa toimivan pidäkkeenä hyvin perinteiseen tapaan sotilaallisen voiman käytölle.

Tiivistäen ja ajatusta eteenpäin vieden voidaan sanoa, että kaikki edellä esitetyt muutokset ovat horjuttaneet Yhdysvaltain hallitsevaa asemaa kansainvälisessä järjestelmässä. Yhdysvaltain hallitsevalle asemalle ovat myös perustuneet lähes poikkeuksetta kaikkien kansainvälisen politiikan ja -talouden hallintainstituutioiden toiminta toisen maailmansodan jälkeen. Siksi näiden instituutioiden toiminnassa ovat korostuneet status quo -orientoituneet tavoitteet (vrt. Bornschier 1982, 41). Koska tavoitteet eivät ole toteutuneet, näkyy järjestelmän muutos kansainvälisten järjestöjen kriiseinä, ennen kaikkea niiden toimintakriiseinä, mikä on koettu voimakkaasti YK:n toimintakyvyssä (ks. esim. Väyrynen 1982).

Yksilöidymmin edellä esitetty argumentointi merkitsee sitä, että esimerkiksi YK:n toimintaedellytykset ovat perustuneet ennen kaikkea Yhdysvaltain hallitsevaan asemaan kansainvälisessä järjestelmässä. Toisin sanoen YK:n toiminnassa ei merkittävää olekaan ollut sen oma voima ja kyky, mitä ilmeisesti tulevaisuudessa tulisi kehittää. Aivan samoin maailmanpankin toiminta on perustunut Yhdysvaltain vahvalle asemalle ja se on instituutiona heijastanut Yhdysvaltain hegemonistisia etuja (Bornschier 1982, 50). Tällä en kuitenkaan tarkoita sitä, että Yhdysvallat olisi yksiselitteisesti käyttänyt YK:ta tai muita kansainvälisiä instituutioita oman politiikkansa välineinä. Vaikka sekin kiistämättä on totta esimerkiksi YK:n toiminnan alkuvaiheissa, esimerkiksi Korean kriisissä.

Edellä luonnehdittu hallintajärjestelmien kriisi ja Yhdysvaltain hallitsevan aseman lasku ovat merkinneet sitä, että Yhdysvallat on alkanut yhä määrätietoisemmin toimia hallintainstituutioiden ulkopuolella. Esiintyessään esimerkiksi sovittelijana Lähi-Idän konfliktissa ja asettaessaan siinä suoraan omia sotilaallisia yksiköitään rauhanturvaamistehtäviin Yhdysvallat on omaksunut itselleen YK:lle tyypillisesti kuuluneita tehtäviä. Näin Yhdysvallat menettelee omalta kannaltaan rationaalisesti ja vahvistaa mahdollisesti omia asemiaan. Mutta samalla se edelleen heikentää kansainvälisten instituutioiden arvovaltaa ja toimintamahdollisuuksia, koska järjestöt eivät ole kehittyneet toimintakykyisiksi ilman Yhdysvaltain voimakasta aktiivista myötävaikutusta.

Rititelemättä enempiä kansainvälisen järjestelmän voimasuhteiden muutosta on syytä vielä nostaa esiin kaksi muutoksen välitöntä seurausilmiötä, mitkä samalla voimistavat järjestelmän poliittista kriisikehitystä. Ensiksikin, seurauksena on ollut asevarustelun kiihtyminen koko kansainvälisessä järjestelmässä. Tässä yhteydessä onkin aiheellista painottaa sitä, että asevarustelun kiihtyminen ei liity vain ETY-prosessin jäätymiseen, vaan se selittyy aivan yhtä merkittävästi kehitysmaihin ja koko globaaliseen järjestelmään liittyvillä muutoksilla. Toiseksi, kriisikehitys on interdependenssia-ajattelun vastaisesti

johtanut sotilaallisten keinojen paluuseen 1970-luvulla. Tämä osoittaa, että kansainvälistä järjestelmää pyritään yhä edelleen hallitsemaan myös sotilaallisin keinoin.

Puhuttaessa sotilaallisten keinojen paluusta voidaan viitata yhtä hyvin Puolaan, Afganistaniin tai Väli-Amerikkaan kuin myös Yhdysvaltain perustamiin nopean reagoinnin joukkoihin. Edelleen voimakeinojen käytön korostaminen näkyy siinä, että 1970-luvun jälkipuoliskolla konfliktien ja ennen kaikkea väkivaltaisten konfliktien määrä on kääntynyt nousuun, kun niiden kehitys 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun alussa oli laskeva (ks. esim. Käkönen 1983).

Pääoman laajennetun uusintamisen kriisi

Seuraavassa tarkastelussa yleisenä viitekehyksenä toimii klassinen marxilainen imperialismien teoria. Käytän tällaista ilmaisua siksi, että lähtökohtanani ei ole vain *Leninin* teoria imperialismista, vaan olen katsonut välttämättömäksi laajentaa sitä *Hilferdingin*, *Bukharinin* ja *Luxemburgin* teorioilla imperialismista (ks. Käkönen 1981). En kuitenkaan käy tässä yhteydessä johtamaan koko sitä teoreettista viitekehystä, mihin turvaudun. Sen sijaan esitän lyhyesti sen, mitä oman työni perusteella ymmärrän klassisella imperialismien teoriolla, minkä olennainen elementti on pääoman laajennettu uusintaminen.

Ensiksikin on syytä painottaa sitä, että imperialismien teoria on teoria kapitalistisesta maailmanjärjestelmästä. Marxin esittämät kapitalismin yleiset lainalaisuudet ovat vähitellen siirtyneet toteutumaan vain kansainvälisellä tasolla. Imperialismien teoria ei ole mikään erityinen kansainvälisen talouden tai politiikan teoria, vaan yleinen teoria kapitalismista vaiheessa, missä sekä pääoman että kapitalistisen yhteiskuntajärjestelmän uusintamisen edellytykset ovat ylittäneet kansalliset rajat. Toiseksi, olen taipuvainen määrittelemään imperialismien prosessiksi, missä ratkaisevaa ei ole suinkaan tietyn imperialistiseksi määritellyn maan politiikka tai pääomaryhmittymän taloudellinen toiminta vaan juuri edellä mainittu kokonaisvaltainen uusintaminen ja sen edellytysten turvaaminen. Tärkeimpiä eivät myöskään ole aikaan ja paikkaan tai tilanteeseen sidotut keinot, jotka vaihtelevat tarpeen mukaan, vaan yleiset lainalaisuudet.

Kapitalismi ei koskaan ole kehittynyt puhtaana kansallisena järjestelmänä. Sen kehitystä ovat aina hallinneet maailmanmarkkinat, jotka ovat olleet olemassa kapitalismin kehkeytymisestä lähtien. Silti kapitalistisen tuotantotavan kehitykselle ja kapitalistiselle kasvulle maailmanmarkkinat tulivat välttämättömyydeksi vasta 1800- ja 1900-lukujen taitteessa. Tässä tukeudun keskeisesti Luxemburgin ajatukseen siitä, että vasta tuolloin »kolmantena miehenä» uuden arvon realisoinnissa tulivat kansallisten talouksien ulkopuolella olevat esi- ja ei-kapitalistiset alueet merkittävään asemaan.

Ennen viime vuosisadan loppua kapitalistinen tuotantotapa oli vuorovaikutuksessa esi- ja ei-kapitalististen tuotantotapojen kanssa, mutta ei vielä domi-

noinut niiden kehitystä. Sen sijaan Leninin tarkoittamassa imperialistisessa vaiheessa kapitalistinen tuotantotapa alkoi hallita siinä määrin maailmantaloutta, että seurauksena oli maailmanlaajuisen kapitalisoitumisprosessin alkaminen kehittyneiden kapitalististen maiden pääoman logiikan mukaan. Toisin sanoen esi- ja ei-kapitalistiset yhteisöt Euroopan ja Yhdysvaltain ulkopuolella eivät kapitalisoituneet kansallisista lähtökohdista, vaan muut tuotantotavat kuihtuivat niissä vähitellen ja tämä kuihtuminen tai marginalisoituminen näyttyy tänä päivänä alikehityksenä.

Imperialismi on kansainväliseksi kehittynyt pääoman laajennetun uusintamisen prosessi. Tämän taloudellisen perustan lisäksi imperialismiin kuuluvat myös ne hallinnolliset keinot, joilla pääoman laajennetun uusintamisen edellytykset kulloinkin turvataan. Imperialismi on sekä taloutta että politiikkaa. Imperialistinen järjestelmä edellyttää tavalla tai toisella kansallisvaltiot rikkovaa poliittista organisoitumista. Kansallisvaltioiden muodostamassa järjestelmässä yhden valtion hegemonistinen politiikka näyttää olevan ainoa tie luoda puitteet kansallisten valtioiden kilpailua laajemmalle poliittiselle järjestäytymiselle, mihin kysymykseen palaan myöhemmin.

Vaikka esimerkiksi maailmanjärjestelmänalyysiä edustava *Chase-Dunn* ei lähde imperialismiin teoriasta, niin hänen käsityksensä tukevat edellä esittämiäni ajatuksia. *Chase-Dunnin* mukaan kapitalistisen tuotantotavan poliittinen järjestelmä ei ole suinkaan kansallisvaltio, vaan laajempi valtioiden välisen kilpailun järjestelmä (*Chase-Dunn* 1981, 25). Tässä järjestelmässä vallitsevat normit, vaikka ne olisivat esimerkiksi realistisen perinteen normeja. Ja normeja noudatetaan vain silloin, kun niiden takana on auktoriteettia tai prestiisiä. Samoin *Chase-Dunnin* käsitykset tukevat jo aikaisemmin esittämäni ajatusta siitä, että järjestelmän kriisin taustalla on Yhdysvaltain hegemonian mureneminen, mikä tuottaa ristiriitoja myös pääoman laajennetulle uusintamiselle.

Chase-Dunnin mukaan kapitalistiselle tuotantotavalle on olennaista jatkuvan lisäarvon tuottaminen, mikä on vahvasti myös marxilaiseen imperialismiin teoriaan liittyvä argumentti. Lisäarvon tuottaminen puolestaan perustuu kyvylle a) käyttää poliittista valtaa lisäarvon anastamiseksi ja b) tuottaa tehokkaasti maailmanmarkkinoilla vallitsevaan kilpailuun (*Chase-Dunn* 1981, 29). Juuri nämä molemmat kyvyt ovat kyseenalaisia Yhdysvaltain tapauksessa 1970-luvulla. Esittämiäni käsityksiä haluan tukea vielä sillä *Chase-Dunnin* ajatuksella, ettei periferia ole erityinen esikapitalistinen ja alikehittynyt alue järjestelmässä, vaan se on riistetty ja olennainen osa kapitalisoituvaa maailmanjärjestelmää (ema., 266).

Kapitalismia on siis analysoitava maailmanjärjestelmänä. Pääoman laajennettua uusintamista ja sen edellytyksiä on tarkasteltava maailmanjärjestelmän eikä vain vuorovaikutuksessa olevien kansallisten järjestelmien tasolla. Pääoman laajennettua uusintamista, mikä on kapitalistiselle tuotantotavalle ominaista ja tyypillistä voidaan lähteä tarkastelemaan kansainvälisenäkin prosessina klassisesta kaavasta $C=c+v+m$ (missä c =kiinteä pääoma, v =

vaihteleva pääoma ja m =lisäarvo). Tästä abstraktiosta on myös hahmotettavissa 1970-luvun maailmantalouden kriisi, mikä voidaan nähdä pääoman laajennetun uusintamisen kriisinä.

Pääoman laajennetussa uusintamisessa olennaista on, että tuotetaan siinä määrin lisäarvoa, että sillä voidaan jatkuvasti laajentaa ainakin pääomaa ja tarvittaessa myös vaihtelevaa pääomaa, minkä lisääminen on tarpeen esimerkiksi kulutussektorilla tuotetun uuden arvon realisoimiseksi (jopa siten, että realisoidaan arvoja, jotka eivät ole välttämättömiä työvoiman uusintamiseksi). Sekä uuden arvon tuottaminen että sen realisointi ovat välttämättömiä osia pääoman laajennetussa uusintamisessa. Pelkistetysti lisäarvon tuottaminen edellyttää korkeita voittoja, mitä marxilaisen teorian mukaan uhkaa kapitalistiselle tuotantotavalle ominainen voiton suhdeluvun laskutendenssi.

Voiton suhdeluvun aleneva tendenssi liittyy pääoman arvokokoonpanossa tapahtuviin muutoksiin, mitkä merkitsevät, että tuotantoprosessissa pääoma joudutaan sitomaan lisääntyvissä määrin uuteen tuotantoon, mikä supistaa

lisäarvon ja tuotantoon käytetyn pääoman suhdetta $p' = \frac{m}{c+v}$. Jatkossa ta-

voitteenani on osoittaa, miten esitetyistä lähtökohdista voidaan jäsentää maailmantalouden kriisiä ja edetä pinnan yleistämistä syvemmälle. Samalla haluan korostaa, että liikun yleisen abstraktion tasolla, mistä lähtien ei ole mahdollista selittää kaikkia aikaan ja paikkaan sidottuja ilmiöitä.

Ensimmäinen tekijä, minkä avulla voittoja voidaan nostaa on luonnollisesti tuotetun arvon määrän nostaminen, jolloin ongelmaksi muodostuu tuotetun arvon realisointi. Karkeasti voidaan sanoa, että 1960-luvulla tämä keino oli ainakin kehittyneissä kapitalistisissa maissa mahdollinen. Tuolloin kuluttajien ansiotulot kasvoivat voimakkaasti, mikä mahdollisti kulutuksen kasvun. Samalla tietysti voitot saattoivat nousta, vaikka tuotantokustannukset nousivatkin kohoavien työvoimakustannusten myötä. Jo tämä ilmiö nosti esiin tuotannon uudelleen sijoittamisen, toisin sanoen tuotannon siirtämisen alhaisten työvoimakustannusten maihin sektoreilla, millä esimerkiksi koulutusvaatimukset eivät asettaneet sille esteitä.

Kehittyneissä kapitalistisissa maissa nousivat 1970-luvulla edellä esitetyn ratkaisun ja laajemminkin realisoinnin esteeksi hitaasti jäätyvät palkat, mikä rajasi realisoinnin aluetta. Realisointi ei ole myöskään ratkennut kolmannen maailman suunnalla, sillä siellä saavutettu kulutuksen kasvu on ollut lähinnä marginaalista ja rajoittunut pieneen yhteiskunnalliseen vähemmistöön. Kaikkiaan voidaan sanoa, että kulutustason kasvun rajoittuminen 1970-luvulla muodostui tuotetun arvon määrän lisäämisen kautta tapahtuvan laajentumisen esteeksi. Ja koska arvon realisointi, eli tavaran palaaminen rahana tuottajille, vaikeutui eivät myöskään voitot voineet kasvaa toivotulla tavalla.

Toinen ja ehkä kansainväliseen järjestelmään ja sen muutoksiin liittyen merkittävämpi alue on pääomakustannusten alentaminen. Jos ylipäätään on mahdollista alentaa summaa $c+v$ niin p' kasvaa luonnollisesti. Työvoimakustannusten osalta kysymykseen tulee joko palkkojen alentaminen kehittyneissä

kapitalistisissa maissa tai ylipäätään halvemmän työvoiman käyttö kapitalistisen maailmanjärjestelmän puitteissa. Ensimmäiselle vaihtoehdolle kehittyneissä maissa ovat tehokkaana esteenä toimineet, ainakin vielä toistaiseksi, voimakkaasti organisoituneet ammattiyhdistysliikkeet. Niiden merkitystä on toki voitu eliminoida käyttämällä useissa maissa kansallista ja järjestäytyntä työvoimaa halvempaa siirtotyövoimaa.

Työvoimakustannuksia on voitu alentaa myös sijoittamalla tuotantoa uudelleen halvan työvoiman maihin, missä pääomalla ei myöskään ole vastasaan voimakasta järjestäytyntä ammattiyhdistysliikettä. Tämä ratkaisu näkyy osittain niin kutsuttujen NIC-maiden kohdalla samoin kuin eräissä suurissa kehitysmaissa, joissa teollistumisen kasvunopeus on ollut erittäin korkea 1970-luvulla. Tuotannon uudelleen sijoittamisen luonne näkyy siinä, että sitä ei siirretä kehitysmaihiin niinkään uusien markkinoiden vuoksi, vaan perinteisten markkinoiden säilyttämisen vuoksi. Tarkoitan tällä sitä, että tuotannon uudelleen sijoittaminen liittyy kiinteästi maailmanmarkkinoille tuottamiseen. Esimerkiksi Caporaso korostaa, että tuotannon uudelleen sijoittamisen painetta lisäsi 1960-luvun nousukauden myötä tapahtunut työvoimakustannusten nousu. Eivätkä hänen mukaansa uudelleen sijoitetun teollisuuden (tekstiili-, huonekalu-, kello-, peili- ja leluteollisuuksien) markkinat ylipäätään ole kehitysmaissa. (Caporaso 1981, 162)

Tuotantopääoman arvokokoonpanosta lähtien on myös mahdollista alentaa eri tavoin kiinteän pääoman kustannuksia. Kiinteä pääoma koostuu toisaalta teollisuuslaitoksista ja koneista tai niihin sijoitetusta aikaisemmin tuotetusta pääomasta ja toisaalta liikkuvasta pääomasta, mikä edelleen koostuu raaka-aine- ja energiakuluista. Molemmilla kiinteän pääoman osa-alueilla joudutaan liikkumaan koko kansainvälisen järjestelmän tasolla ja maailmantalouden kriisi-ilmiössä. Koska pysyvä pääoma liittyy läheisesti jo edellä esiin nostettuun tuotannon uudelleen sijoittamiseen, jatkan tästä kysymyksestä eteenpäin.

Pysyvän pääoman kustannukset ovat esimerkiksi voimakkaan rakentamisen myötä kohonneet huomattavasti kaikissa kehittyneissä kapitalistisissa maissa jo 1960-luvulla. Ennen kaikkea maakorko on noussut ja näin teollisuusrakennusten maaperäkustannukset ovat kasvaneet. Jo edellä mainitun palkkakehityksen vaikutuksesta myös rakentamiskustannukset ovat nousseet. Omalta osaltaan myös ympäristökysymysten tuleminen keskeiseksi ongelmaksi kehittyneissä kapitalistisissa maissa viimeistään 1970-luvulla on nostanut pysyvään pääomaan liittyviä kokonaiskustannuksia. Ja kaikki nämä kohoavat tekijät ovat yhdessä alentaneet voittomarginaalia ja rajoittaneet pääoman laajennettun uusintamisen mahdollisuuksia.

Pysyvän pääoman kustannusten nousua tuotantoprosessissa on voitu torjua muun muassa sijoittamalla tuotantoa kehitysmaihiin. Niissä maakorko on edelleen alhainen eikä niissä tarvitse kohdistaa huomiota ympäristöongelmiin, koska niissä ei ainakaan toistaiseksi ole sellaisia kansalaisliikkeitä, jotka kykenisivät asettamaan varteen otettavia vaateita ympäristöongelmien torjumiseksi tai rat-

kaisemiseksi. Sitä paitsi useimpien kehitysmaiden hallitukset pyrkivät poliittisin keinoin pitämään pysyvään pääomaan liittyvät kustannukset alhaisina saadakseen maahan teollisuutta, riippumatta siitä, missä sen markkinat ovat. Tällainen politiikka on korostunut erityisesti vapaatuotantoalueiden perustamisen yhteydessä. Tuotannon uudelleensijoittaminen merkitsee lähinnä maantieteellistä uusjakoa. Kysymys ei ole niinkään uudesta työnjaosta, vaan yhden ja saman kokonaispääoman laajennetun uusintamisen prosessissa tapahtuvasta uudelleen organisoitumisesta.

Maailmantalouden kriisin näkökulmasta ehkä liikkuvan pääoman kustannusten nousu aina 1970-luvun puoleen väliin asti on ollut merkittävin ongelma. Samoin tähän kehitykseen liittyvät vastatoimenpiteet ovat merkittävästi vaikuttaneet maailmantalouden muutoskehitykseen. Näkyvin ilmiö liikkuvan pääoman kustannusten nousussa oli luonnollisesti energian hinnan kohoaminen vuoden 1973 »öljykriisin» jälkeen. Kohoaviin energiakustannuksiin oli lähinnä kaksi ratkaisua a) siirtyä joko halvempiin tai vain ylipäätään vaihtoehtoihin energiamuotoihin tai b) uusintaa tuotantoteknologiaa siten, että vähäisemmällä energiamäärällä kyettiin pitämään yllä aikaisempaa tuotantotasoa. Enimmäkseen ratkaisu on kallistunut jälkimmäisen vaihtoehdon puolelle. Niinpä valtaosa 1970-luvun investoinneista oli energian säästöön liittyviä investointeja eikä niinkään tuotantoa lisääviä uusinvestointeja. Laajennetun uusintamisen kannalta valittu ratkaisu on merkinnyt kasvun hidastumista ja uuden lisäarvon tuottamisen laskua (ks. esim. World Development Report 1982, 8). Samalla seurauksena on ollut myös työvoiman vapautuminen, mikä osaltaan on vaikuttanut työttömyyden kasvuun.

Liikkuvan pääoman kustannusten nousu näkyy laajennetun uusintamisen ristiriitoina myös raaka-aineissa ja raaka-ainepolitiikassa. Ensiksikin 1970-luvulla on useissa kehittyneissä kapitalistisissa maissa tultu tilanteeseen, missä niiden omat raaka-aineet ovat joko ehtymässä tai käymässä mineraalipitoisuudeltaan köyhiksi. Molemmat vaihtoehdot ovat merkinneet joko siirtymistä uuteen tehokkaampaan raaka-aineiden tuotantoteknologiaan ja vaihtoehtoisten raaka-aineiden käyttöön tai kasvavaa riippuvuutta kehitysmaiden »rikkaista» raaka-aine-esiintymistä. Jälkimmäinen vaihtoehto mahdollistaa olemassa olevan tuotantoteknologian käytön ja säästää innovaatiokustannuksilta. Siksi se on ainakin lyhyellä aikavälillä pääoman laajennetusta uusintamisesta lähtien edullisempi. Se mahdollistaa useammassakin mielessä liikkuvan pääoman kustannusten pitämisen alhaisina.

Siirtymällä yhä kasvavissa määrin ja yhä useamman raaka-aineen osalta kehitysmaista tapahtuvan tuonnin varaan ovat kehittyneet kapitalistiset maat kyenneet torjumaan voiton suhdeluvun laskutendenssiä. Kehitysmaissa tapahtuva raaka-aineiden tuotanto tulee edulliseksi jo siitä syystä, että siellä voidaan tehokkaasti käyttää jo olemassa olevaa tuotantoteknologiaa. Kehitysmaissa kaivoskorko on myös alhaisempi kuin kehittyneissä kapitalistisissa maissa. Samoin työvoiman kustannukset jäivät huomattavasti pienemmiksi kehitysmaissa. Eikä kehitysmaissa useinkaan tarvitse välittää

kaivostoiminnan ympäristölle aiheuttamista tuhoista tai ongelmista, siksi niissä on mahdollista käyttää estotta valtavia avolouhoksia.

Eniten raaka-ainekustannuksia alentaa luonnollisesti se, että raaka-aineiden kokonaishintakehitys on suosinut enemmän kuluttajia kuin tuottajia. Raaka-aineiden hintataso on alimmillaan 30—40 vuoteen, millä on suurempi merkitys kuin sillä, että raaka-aineiden hinnat ovat nousseet ja laskeneet 70-luvun aikana hyvin nopeassa tahdissa. Kehitys kulki alaspäin vuosina 1973—75, 1978 ja 1980—82 ja ylöspäin vuosina 1976—77 ja 1979 (World Development Report 1982, 12). Kaikki edellä mainitut tekijät yhdessä merkitsevät sitä, että nykyisen kaltaisessa kansainvälisessä järjestelmässä on pääoman laajennetun uusintamisen näkökulmasta edullisinta tuottaa raaka-aineita kehitysmaissa. Ainoaksi ongelmaksi jää lähinnä kuljetuskustannusten pitäminen riittävän alhaisina ja kuljetusreittien turvaaminen. Tietysti sotilaspoliittisesti on myös kyettävä turvaamaan raaka-aineiden häiriötön tuotanto.

Suurin osa maailmantalouden niin kutsutuista kriisi-ilmiöistä samoin kuin maailmantaloudessa 1970-luvulla tapahtuneista muutoksista liittyy pääoman laajennettuun uudistamiseen kansainvälisellä tasolla. Kysymys on joko ilmiöistä, jotka ovat vaikeuttaneet pääoman laajennetun uusintamisen prosessia tai joilla on pyritty ylittämään pääoman laajennetulle uusintamiselle asettuneita esteitä. Näistä ongelmista tullaan puolestaan sellaisiin ilmiöihin, kuin 1970-luvulla lisääntynyt työttömyys, mikä on kohdannut teollistuneita kapitalistisia maita. Tuotannon uudelleen sijoittaminen ei ole ratkaissut työllisyysongelmaa teollistuvissa ja kapitalisoituvissa kehitysmaissakaan, vaan työttömyys kokonaisuudessaankin on kasvanut.

Uusintamisen esteiden ylittäminen on omalta osaltaan johtanut kasvun rajoittumiseen, muun muassa siksi, että uusintainvestointeja on jouduttu suunnitamaan tuotantokustannusten kurissa pitämiseen, jotta olisi mahdollista edes säilyttää aikaisemmin vallinnut tuotannon taso. Myös työttömyys ja sosiaalisen kulutuksen lisääminen kehittyneissä kapitalistisissa maissa ovat heikentäneet arvon realisoinnin mahdollisuuksia, mikä on voimistanut tuotannon kasvun hidastumista. Ratkaisua realisoinnille ei myöskään ole löytynyt kehitysmaista, koska tuotannon uudelleen sijoittamisen tavoitteena ei ole ollut kulutustason nostaminen eikä realisoinnin mahdollisuuksien lisääminen kehitysmaiden markkinoilla. Tavoitteena on ollut perinteisten markkinoiden säilyttäminen kehittyneissä kapitalistisissa maissa.

Realisoinnin näkökulmasta myös sosialistiset maat nousivat 1970-luvulla merkittäväan asemaan. Muun muassa liennytyksen yksi keskeisistä sisällöllisistä ulottuvuuksista oli taloudellinen. Poliittisen liennytyksen kautta nähtiin mahdolliseksi avata sosialistisissa maissa laajoja markkinoita pääoman laajennetun uusintamisen edellytysten parantamiseksi. Nämä näköalat peittyivät kuitenkin liennytyksen jäätymisen myötä. Koska tuotetun arvon realisoinnille näytti eri suunnilla asettuvan esteitä, oli edessä vielä ainakin yksi tie lisäarvon tuottamiseksi. Oli nostettava tuotteiden hintoja, mikä on myös yksi kriisi-ilmiöistä. Hintojen nostaminen näkyi 1970-luvulla kulutuskyödykkei-

den hintaindekseissä ja inflaatiossa, mikä tosin alkoi jo 1960-luvulla (World Development Report 1982, 18). Ratkaisu on kuitenkin ongelmallinen, koska se samalla sulkee markkinoita ja hidastaa kysyntää.

Pääoman laajennetun uusintamisen näkökulmasta on aiheellista nostaa esiin vielä yksi vaihtoehto. Kapitalistisen maailmantalouden puitteissa kasvu on todennäköisesti mahdollista tuottamalla kokonaan uusia hyödykkeitä, joille löytyy kysyntää, mikä mahdollistaa niiden realisoinnin. Kysymykseen tulevat ennen kaikkea niin kutsuttuun läpikapitalisoitumiseen liittyvät vapaa-ajan kulutushyödykkeet ja kodin elektroniikka sekä mikroprosessoreihin liittyvä uustuotanto. Samoin kysymykseen voivat tulla kehitysmaissa tuotetut ylellisyyselintarvikkeet, joille kehittyneissä kapitalistisissa maissa löytyy kysyntää. Tällaisille tuotteille löytyy vielä markkinoita ja niiden kulutukseen irroitetaan helposti pääomia muilta kulutuksen sektoreilta, joilla markkinat ovat jo kyllästetyt.

Uuden tuotannon avaaminen ja markkinoiden valtaaminen kiristää kilpailua yritysten välillä. Se vaatii lisää pääomia tuotekehittelyyn ja lisää siten tuotantokustannuksia, mikä puolestaan voi supistaa voiton suhdelukua ja tuottaa suhteellisen vähän uutta arvoa pääoman laajennettuun uusintamiseen. Samalla kun tällainen kehitys lisää kilpailua yritysten kesken se on omiaan vahvistamaan kilpailua kansallisten talouksien kesken ja lisää siten ristiriitoja kehittyneiden kapitalististen maiden keskinäisissä suhteissa. Tässä yhteydessä onkin viitattava siihen todennäköisyyteen, että pääoman laajennetun uusintamisen ristiriitojen kautta voidaan joutua kiristyvään kilpailuun markkinoista — itse asiassa kilpailuun markkinoiden uusjaosta, mihin sattuvasti liittyy kansallisen edun käsite.

Hegemonian kriisi

Pääoman laajennettu uusintaminen liittyy läheisesti myös poliittiseen järjestelmään. Imperialismin näkökulmasta taloudellisten tekijöiden lisäksi on tarkasteltava kaikkia niitä poliittisia ja sotilaallisia tekijöitä, joilla pyritään luomaan edellytykset pääoman laajennetulle uusintamiselle kansainvälisellä tasolla. Taloudellisia voimia on aina tuettava ei-taloudellisilla toimilla, joko voimalla, mikä perustuu poliittis-sotilaalliseen järjestelmään tai konsensuksella, mikä perustuu normatiiviseen järjestelmään (ks. Bornschiefer 1982, 38).

Kansallisella valtiolla oli 1800-luvulla kapitalististen yhteiskunta-taloudellisten järjestelmien kehittyessä, ehkä Englantia lukuunottamatta, keskeinen asema. Valtion rooli oli myös riittävä niin kauan kun laajennetulle uusintamiselle »riitti» pääsääntöisesti ekspansio kansallisten rajojen sisällä. Tällöin valtioon kiinnittyivät sekä auktorisoidut voimatoimet että yleisesti hyväksytyt normijärjestelmä, mitkä suojasivat pääoman laajennettua uusintamista. Kun kapitalismi kohosi maailmanjärjestelmäksi, ei sille ollut olemassa ylikansallista auktorisoitua voimankäyttäjää sen paremmin kuin normijärjestelmää-

kään. Ja juuri tässä yhteydessä nousee esiin kysymys hegemoniasta — hallitsevasta tai johtavasta asemasta kapitalistisessa maailmanjärjestelmässä.

Maailmantalouden kriisi on kansainvälinen, mutta sen sääntelylle ei ole edellytyksiä kansainvälisellä tasolla ellei ole olemassa niin kutsuttua hegemoniakeskusta. Tämä merkitsee sitä, että useimmissa tapauksissa kansalliset järjestelmät vastaavat kriisikehitykseen kansallisen tason poliittisin tai taloudellisin toimin. Tällaiset kansallisesti mahdollisesti jopa rationaaliset toimet vaikuttavat eri tavoin pääoman kansainväliseen laajennetun uusintamisen prosessiin. Usein ne vaikeuttavat sitä, koska kansalliset päätökset eivät ole yhteisörationaalisia. Tarkoitan tässä esimerkiksi protektionistisen politiikan paluuta. Protektionismi nostaa esteitä tuotetun arvon realisoinnille koko järjestelmän tasolla.

Edellä esitetyistä lähtökohdista hyväksyn realistisen tradition käsityksen, että kansainvälinen järjestelmä on luonteeltaan anarkistinen. Tämä anarkia on kuitenkin ominaisuus, mikä on luonteenomaista juuri kapitalistiselle maailmantaloudelle. Kapitalistinen uusintaminen edellyttää poliittisen järjestelmän, mikä kykenee resurssien poliittiseen allokointiin. Vallitsevasta kansainvälisestä järjestelmästä puuttuvat kuitenkin sääntelyn edellytykset ja siinä resurssija kontrolloivat vain voitot ja kansallinen voima. Siksi sekä turvallisuuspoliittiset että taloudelliset ratkaisut noudattavat realismin mallia eivätkä ne toteuta yhteistä etua vaan seurauksena on ristiriitojen kärjistyminen ja kriisikehityksen voimistuminen. (vrt. Chase-Dunn 1981, 32)

Korostaessani kansallisvaltion merkityksen säilymistä reaalisena toimijana korostan samalla *Falk'in* tavoin sitä, että nykyisen kaltaisessa kansainvälisessä järjestelmässä kansallisvaltioiden omaksuma käytäntö on ratkaisevaa jopa koko maailmanyhteisön kehittymisen kannalta (Falk 1979, 128). Painotan tällä myös sitä, että — päinvastoin kuin realismin kritiikki on esittänyt — kansallisvaltioiden asema on yhä edelleen keskeinen kansainvälisessä järjestelmässä. Samoin voidaan *Brattoniin* yhtyen todeta, että valtio on yhä edelleen käyttökelpoinen analyysin yksikkö, sillä se sijaitsee tasolla, millä mihin tahansa suuntautuvan muutoksen keskeiset kysymykset ratkaistaan (Bratton 1982, 347). Kaikki yhteiskunnallisesti merkittävät voimat ovat keskittyneet kansallisten valtioiden sisälle (Falk 1979, 127). Toisin sanoen, muutoksen mahdollisuutta toiminnallisen tason tai toimivan subjektin näkökulmasta ei voida hahmottaa ainakaan toistaiseksi kansallisten valtioiden ulkopuolella.

Pääoman laajennetun uusintamisen luonteen asettamien vaatimusten ja kansallisvaltioihin sidottujen ratkaisujen välillä vallitsee ristiriita. Kapitalistisessa maailmanjärjestelmässä ovat vastakkain maailmantalouteen liittyvä konalaislogiikka ja kansallisiin järjestelmiin liittyvä logiikkojen joukko, jotka vaikuttavat toinen toisiinsa. Ristiriitoja on omiaan kärjistämään kansallisten kapitalististen järjestelmien kehitykseen liittyvä epätasainen kehitys, mikä on riippuvainen erilaisista kansallisista edellytyksistä ja historiallisista ratkaisuista.

Kaiken kaikkiaan kapitalistisen maailmanjärjestelmän samoin kuin kansal-

listen järjestelmien kehitykseen vaikuttaa useampi logiikka. Voidaan puhua ainakin pääoman yleisestä logiikasta, luokkataistelun logiikasta, mikä liittyy edellä mainittuihin historiallisiin ratkaisuihin, maailmanjärjestelmän logiikasta ja kansallisvaltion logiikasta. Mikään näistä muodoista ei ole yksiselitteisesti toinen toiselleen alistainen vaan ne ovat keskenään jatkuvassa dialektisessa suhteessa. Bratton korostaa samaa asiaa esittäessään, että maailmanjärjestelmän tutkimuksessa on huomio kohdistettava kolmeen interaktion alueeseen:

- 1) Aikaisemmin muodostuneet sosiaaliset rakenteet ja inhimillinen valinta;
- 2) Taloudellisten, poliittisten ja sosiaalisten tekijöiden väliset suhteet ja
- 3) Kansallisvaltion ulkoisten ja sisäisten voimien väliset suhteet (Bratton 1982, 345).

Kapitalistisen maailmantalouden logiikka perustuu voimakkaasti kapitalismin epätasaisen kehityksen aiheuttamaan muuttuvaan kansallisten valtioiden taloudelliseen ja poliittiseen hierarkiaan (vrt. Bornschier 1982, 38). Tähän hierarkiaan perustuu myös hegemonian mahdollisuus kansainvälisessä järjestelmässä. Tällöin hegemonialla tarkoitetaan ylipäätään valtion johtavaa asemaa kansainvälisessä järjestelmässä ja kykyä asettaa omat norminsa koko järjestelmän normeiksi. Tämän kaltaisten hegemonististen valtioiden olemassaoloon on perustunut koko kapitalistinen maailmanjärjestelmä, koska siinä ei kansallisvaltioperustaisena järjestelmänä ole ollut muita järjestelmää auktorisoidusti säänteleviä toimijoita.

Kapitalismin voimakkaan kehittymisen kaudella vuosina 1815—1880 Englannilla oli kiistatta hegemoninen asema kansainvälisessä järjestelmässä. Toisen maailmansodan jälkeen, jolloin kapitalismi oli jo kehittynyt maailmanjärjestelmäksi, hegemoninen asema on kuulunut Yhdysvalloille (vrt. Bornschier 1982, 38). Maailmansotien välillä hegemoniakeskus oli siirtymässä ja tuolloin myös kansainvälisessä taloudessa ilmeni voimakkaita kriisipiirteitä. Vuosikauden vaihteesta lähtien Englannin haastajina esiintyivät sekä Yhdysvallat että Saksa, jotka myöhemmin teollistuneina kykenivät ohittamaan Englannin aseman maailmanmarkkinoilla siksi, että ne kykenivät käyttämään hyväkseen Englantia tehokkaammin viimeisintä tuotantoteknologiaa (vrt. esim. Rubinson 1978).

Puhuttaessa hegemoniasta ja hegemonian siirtymisestä sivutaan myös niin kutsuttua sykliehkitystä kansainvälisessä järjestelmässä. Valtioiden syklit liittyvät suoraan kapitalismin epätasaiseen kehitykseen. Valtioiden taloudellinen ja poliittinen voima suhteessa muihin valtioihin on jakuvasti muuttuvaa. Voidaan puhua yhtäältä koko maailmanjärjestelmän syklistä, mikä kietoutuu yhteen hegemonistisen valtion kehityksen kanssa. Toisaalta voidaan puhua erikseen yksittäisten valtioiden sykleistä.

Hegemoniaan ja pääoman laajennettuun uusintamiseen liittyy läheisesti myös vapaakauppa. Näyttää siltä, että kapitalistiselle ekspansiolle välttämätön vapaakauppa on ollut mahdollista vain silloin kun kansainvälisessä järjestelmässä on vallinnut yhden valtion hegemonia (vrt. Bergesen 1981, 29—30 ja

Rubinson 1978, 43). Hegemonisen aseman horjumiseen tai hegemoniakeskukseen siirtymiseen liittyy puolestaan protektionistinen politiikka. Tässäkin suhteessa 1970-luvun kehitys heijastelee valtakeskuksen muutosta tai yhden valtion hegemonisen aseman murenemistä. Esimerkiksi *Bergesenin* mukaan Länsi-Euroopan ja Japanin nouseminen taloudellisesti Yhdysvaltain haastajiksi on lisännyt kilpailua hegemoniasta aikaisemman keskuksen ja haastajien välillä (Bergesen 1981, 31 ja 35).

Protektionismin nousu liittyy hegemoniakeskukseen siirtymiseen. Ristiriitaisessa tilanteessa saattaa omien markkinoiden suojeleminen näyttää kansallisena ratkaisuna järkevältä. On mahdollista ajatella, että siten voidaan luoda edellytyksiä oman teollisuuden nostamiselle (vrt. Rubinson 1978, 48—50, 61—63 ja 70). Sisäänkääntymistä ei kuitenkaan voida pitää ratkaisuna kriisille, mikä liittyy pääoman laajennettuun uusintamiseen. Ekspansion mahdollisuudet ovat ylipäättään rajalliset kapitalististen valtioiden sisällä. Historiallisesti hallitsevien valtioiden asema näyttää myös romahtaneen juuri silloin kun niiden kansallisen kehittymisen mahdollisuudet ovat »tilapäisesti» olleet niukat (ema., 40), eikä protektionismi välttämättä poista niukkoja kehitysedellytyksiä.

Uusille haastajille kasvu on ollut mahdollista periferian kasvun myötä (ema., 44). Uusia alueita on integroitu kapitalistiseen maailmantalouteen ja näiden alueiden taloudellinen kehitys on avannut uusia markkinoita, joilla uuden arvon realisointi on ollut mahdollista. Tänä päivänä uusien alueiden integroiminen merkitsee lähinnä köyhimpien kehitysmaiden saattamista elimelliseksi osaksi pääoman laajennetun uusintamisen prosessia. Toisena vaihtoehtona on voimakkaan taloudellisen kasvun edellytysten luominen jo teollistuneissa ja kapitalistiseen maailmantalouteen integroiduissa kehitysmaissa, kuten Brasilia, Meksikko tai Egypti. Jos tämä pitää paikkansa, niin kehitysmaiden kasvukeskusten asema tulee korostumaan kapitalistisessa maailmantaloudessa. Niistä riippuu tällä hetkellä hallitsevien keskusten kehitys ja keskinäinen asema; myös taistelu periferiasta tulee kiihtymään.

Yhden valtion hegemonia on välttämätön edellytys ylivaltiollisen pääoman laajennettua uusintamista tukevan poliittisen ja normatiivisen järjestelmän rakentamiseksi. Hegemoniset tai dominoivat valtiot ovat pyrkineet saavuttamaan sellaisen kapasiteetin, että ne kykenevät ohjaamaan kansainvälisen järjestelmän prosesseja ideologian, pakon ja organisaatioiden kautta (Bratton 1982, 350). Yhdysvaltain hegemonian myötä tällaisia organisaatioita ovat olleet ennen kaikkea YK, Maailman Pankki, IMF (Bretton Woods-järjestelmä) ja GATT. Samalla kun Yhdysvaltain asema hegemonisena valtiona on murentunut on myös näiden ylikansallisten poliittisten instituutioiden asema heikentynyt. Eivätkä ne kykene enää riittävässä määrin toimimaan resurssien poliittista allokointia suorittavina järjestelminä.

Taloudellinen kehitys ja erityisesti kapitalismille ominainen epätasainen kehitys ja poliittisten voimasuhteiden muutokset liittyvät kiinteästi yhteen. Yhteenkietoutumisen vaikutukset ovat 1970-luvulla olleet erityisen voimakkaita niin, että on ollut mahdollista puhua jopa vallitsevan kansainvälisen

järjestelmän kriisistä. Nyt jää avoimeksi vain se, miten kriisi-ilmiöt ja muutokset tulevat vaikuttamaan pidemmällä aikavälillä. Toisin sanoen, merkitsevätkö 1970-luvun ilmiöt vain tilapäistä heilahtelua vai ennakoivatko ne kansainvälisessä järjestelmässä perusteellisia muutoksia ja mahdollisesti myös pitkään jatkuvaa kriisien kautta?

Tässä yhteydessä ei ole mahdollista vastata esittämäni kysymykseen. Kapitalistisen maailmantalouden järjestelmän puitteissa pääoman laajennetun uusintamisen edellytysten turvaaminen tulee vaatimaan vähintäänkin poliittista uudelleen järjestäytymistä (vrt. Chase-Dunn 1981, 23). Muutoksen syvyyteen vaikuttaa, missä määrin kysymys on mahdollisesti vain hegemoniakeskuksen siirtymisestä. Toisin sanoen nykyisen kaltaisen kansainvälisen järjestelmän vakavuus on palautettavissa, joko uuden hegemoniakeskuksen aseman vahvistumisen kautta tai vahvistamalla uudelleen Yhdysvaltain hegemonistista asemaa.

Jälkimmäinen yllä esitetystä mahdollisuudesta on suhteellisen ongelmaton. Se merkitsee ensisijaisesti status-quo-orientoitumisen voimistamista ja autoritääristä kansainvälistä poliittista järjestelmää, mille myös voimakas militarisoituminen olisi tunnusomaista. Edellinen vaihtoehto sen sijaan on ongelmallisempi. Ensiksikin siksi, että kapitalistisen maailmanjärjestelmän puitteissa hegemoniakeskuksen siirtyminen tai ylipäätään hegemonistisen aseman haastaminen ei ole tapahtunut ilman sotaa ja itse asiassa ilman maailmansotaa. Tämän havaitseminen pakottaa kysymään, missä määrin me olemme tilanteessa, joka on liukumassa kohti kolmatta maailmansotaa ja miten vakavasti tällaiseen mahdollisuuteen pitäisi suhtautua?

Toiseksi, ensimmäinen vaihtoehto on ongelmallinen siinä katsannossa, että onko ylipäätään vielä se tilanne, missä uudet nousevat hegemoniakeskukset olisivat kykeneviä haastamaan Yhdysvallat (ja mitä tässä tilanteessa merkitsee ydinaseiden tuhovoima). Jos näin ei ole, niin on mahdollista, että me olemme siirtymässä tilanteeseen, mille kriisit ovat ominaisia ja missä ei esiinny yhtä vaan useampia hegemoniakeskuksia. Tällainen tilanne saattaa merkitä muun muassa sitä, että sota ei ole kohtalonomaisesti edessä. Samalla se merkitsee esimerkiksi sitä, että kullekin tasaveroiselle keskukselle muodostuisi oma maantieteellinen periferia, mikä on keskuksille välttämätön niiden oman taloudellisen kasvun turvaamiseksi ja keskinäisten kilpailuasemien parantamiseksi. Tällainen kehitys johtaisi mahdollisesti maapallon alueelliseen jakamiseen Yhdysvaltain, Länsi-Euroopan ja Japanin etupiireihin.

Tarkastelutapani nostaa useammastakin lähtökohdasta kehitysmaat merkittävään asemaan pääoman laajennetussa uusintamisessa. Kapitalistisen maailmanjärjestelmän uusintamiseen liittyvät ratkaisut tehdään kehitysmaissa. Vaikka kehitysmaat eivät olekaan haastamassa järjestelmän keskuksia, niin niissä tapahtuvalla taloudellisella ja poliittisella kehityksellä on välittömät vaikutukset kapitalistiseen maailmantalouteen. Juuri tässä suhteessa 1970-luku on muodostunut ongelmalliseksi. Viimeistään tuolloin kehitysmaat yhtäältä pyrkivät ulottamaan poliittisen vapautumisen taloudelliseen vapautumiseen ja toi-

saalta muuttivat taloudellisen taistelun poliittiseksi, käyttivät taloudellisia keinoja poliittisena aseena.

Vaikka niin kutsuttu periferia ei esiinny vielä koko järjestelmän haastajana ja kuuluu edelleen uudelleen muotoutuvan hierarkian periferiaan (Bornschiefer 1982, 48—49), niin riskit järjestelmän jatkuvuudelle ovat suuret juuri kehitysmaiden suunnalla. Jo yksinomaan kehitysmaiden maailmanmarkkinoille tuottamien raaka-aineiden ja rajoitetusti myös niiden tarjoamien markkinoiden vuoksi niiden voimakas kontrolli eri keinoin on tarpeen kehittyneille kapitalistisille maille. Tätä voimakasta kontrollia tarvitaan siksi, kunnes mahdollinen uusi hegemoninen järjestelmä omine normeineen ja instituutioineen vakiinnuttaa asemansa ja uusi »tasapaino» saavutetaan.

Yksi 1970-luvun ratkaisuyrityksistä, mihin liittyi myös periferian lisääntyvä kontrolli, on ollut niin kutsuttu trilateralismi. Trilateralismin puitteissa etsittiin kansainvälisen järjestelmän kriiseille ratkaisua, mikä takaisi voimakkaasti integroituneessa maailmantalouden järjestelmässä pääsyn kriittisille raaka-aineille ja toisaalta monikansallisille yrityksille varmat markkinat (Falk 1979, 180). Samankaltaisena yrityksenä voidaan, joskin maltillisempänä ja enemän normeihin nojaavana, pitää *Brandtin* komission raporttia. Ratkaisujen tavoitteena on ollut pääoman laajennetun uusintamisen edellytysten turvaaminen. Tässä katsannossa voidaankin yhtyä Falkiin ja todeta, että mainittu trilateralismin ja miksei myös *Brandtin* komission pääkysymyksenä on ollut kapitalismin sopeuttaminen muuttuvaan globaaliseen järjestelmään (Ema., 133).

Toisaalta, niin kauan kun kollektiiviset ratkaisut viiptyvät voimakkaan hegemoniakeskukseen puuttuessa, ovat useimmat ratkaisupyrkimykset rakentuneet Yhdysvaltain perinteisen aseman varaan. Tässä katsannossa Yhdysvaltain tienä on ollut oman sotilaallisen voimansa jatkuva lisääminen ja pyrkimys sotilaallisesti kiistattoman johtavan aseman palauttamiseen. Samaan politiikkaan suhteessa kehitysmaihin liittyy myös aikaisemmin mainittu nopean reagoinnin joukkojen perustaminen. Ja riippumatta erilaisista ratkaisuvaihtoehtojen olemassaolosta jää lopputulokseksi se, että periferiaan kohdistuva kontrolli tule vahvistumaan kansainvälisessä järjestelmässä (vrt. Bergesen 1982, 35).

VIITTEET

- 1 Esko Antola: Poliittinen taloustiede ja kansainvälisen politiikan tutkimus: havaintoja viimeaikaisesta tutkimuksesta. *Politiikka* 17 (1975): 1, 19—34. Esko Antola: Kansainvälisten suhteiden tutkimus 1970-luvulla: Sykliin hallintaako? *Politiikka* 23 (1981): 4, 438—458. Harto Hakovirta: Ulkopoliittikan teoreettiset mallit ja tutkimusalan kehitys. *Tampereen yliopisto, Poliittikan tutkimuksen laitos, Tutkimuksia* No. 64, 1981. Helena Rytövuori: Interdependenssi kansainvälistä järjestelmää kuvaavana käsitteenä:

sisältömerkitykset ja niiden syntytausta. *Tampereen yliopisto, Poliittikan tutkimuksen laitos, Tutkielmia* No. 16, 1979. Raimo Väyrynen: The Transformation of Global Economic and Security Orders: Directions for Research. *Current Research on Peace and Violence* 5 (1982): 4, 188—217.

² Jyrki Käkönen: Imperialismin tutkimuksen teoreettisia ja metodisia ongelmia. *Politiikka* 18 (1976): 1, 26—46.

LÄHTEET

- Antola, Esko: Dominanssista vastadominanssiin: ulkomaisten liikeyritysten kansallistaminen kehitysmaissa. *Politiikka* 16 (1974): 4, 271—291.
- Balibar, Etienne: The Long March for Peace. Teoksessa Edward Thompson et al. (eds): *Exterminism and the Cold War*. Verso, Trowbridge and Esher 1982.
- Bergesen, Albert: The Emerging Science of the World System. *International Social Science Journal* 34 (1982): 1, 23—36.
- Bornschier, Volker: The World Economy in the World System: Structure, Dependence and Change. *International Social Science Journal* 34 (1982): 1, 37—59.
- The *Brandt Commission Papers*: Selected Background Papers Prepared for the Independent Commission on International Development Issues 1978—1979. Geneve 1981.
- Bratton, Michael: Patterns of Development and Underdevelopment. Toward a Comparison. *International Studies Quarterly* 26 (1982): 3, 333—372.
- Caporaso, James A.: Industrialization in the Periphery: The Evolving Global Division of Labor. Teoksessa Ladd Hollist and James N. Rosenau (eds): *World System Structure. Continuity and Change*. Sage, Beverly Hills 1981.
- Chase-Dunn, Christopher: Interstate System and Capitalist World Economy: One Logic or Two? *International Studies Quarterly* 25 (1981): 1, 19—41.
- Clairmonte, Frederick F.: The Quid and the Quo. *Raw Materials Report* 1 (1983): 4, 18—21.
- Falk, Richard: A World Order Perspective on Authoritarian Tendencies. *Alternatives* 5 (1979): 2, 127—194.
- Helsingin Sanomat* 16. 1. 1983.
- Käkönen, Jyrki: Towards a Materialistic Theory of International Resource Politics. *University of Turku, Institute of Sociology and Political Science. Political Science, Occasional Papers* 2: 1981.
- Käkönen, Jyrki: Konfliktit ja kansainvälisen järjestelmän muutos. Teoksessa Kari Immonen (toim.): *Avain aikamme maailmaan*. WSOY, ilmestyy syksyllä 1983.
- Nixon, Richard: *The Real War*. Warner Books, New York 1981.
- Rubinson, Richard: Political Transformation in Germany and the United States. Teoksessa Barbara Hockey Kaplan (ed.): *Social Change in the Capitalist World Economy*. Sage, Beverly Hills 1978.
- South*, April 1983.
- Westlake, Melvyn: The Hollow Boom: Takeing the Bull by the Horns. *South*, February 1983, 13—14.
- Westlake, Melvyn ja Merriman, Jane: The Fire Next Time: Putting off the day of reckoning. *South*, April 1983, 11—13.
- World Bank: *World Development Report 1982*. Oxford University Press, New York 1982.
- Väyrynen, Raimo: Yhdistyneet Kansakunnat ja kollektiivinen turvallisuus. *YK-tiedote* (1982): 4, 16—21.